

Мирослава ГНАТЮК, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0009-0000-3523-4956

e-mail: gnatjuk-m@ukr.net

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

"ЩОДЕННИК" ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК ТВОРЧА ЛАБОРАТОРІЯ МИТЦЯ: ТЕКСТОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Розглянуто "Щоденник" Тараса Шевченка як творчу лабораторію письменника під кутом зору сучасної текстології. Зосереджено увагу на жанрово-тематичній і мовній своєрідності тексту, його експериментальній природі. Досліджено чинники персональної текстології митця, особливості зародження й реалізації художніх задумів, цензурні, публікаційні, рецептивні аспекти історії тексту, творчі технічні засоби і прийоми письма, вияви творчої волі автора, онтологічні аспекти процесів художнього мислення. Показано ставлення Тараса Шевченка до публікації своїх творів, їх історична доля, особливості рукописних документів, а також задіяність у творчому процесі інших осіб, включення у діарний текст творів інших авторів, які часто звучать своєрідним супроводом до різноматичних щоденникових сюжетів та вражень, що виявляють широкий спектр як особистісних переживань митця, так і його суспільно-політичних переконань та поглядів.

Ключові слова: текстологія, художній задум, творча воля автора, художнє мислення.

Вступ

Щоденник є особливим жанровим утворенням, що містить у собі як суспільно-значиму інформацію, так і відомості приватного життя його автора. З приводу жанрової природи щоденників погляди науковців різняться, але їх можна звести до такого понятійно-дефінітивного означення, як: "1. Хронологічні, здебільшого датовані, записи від першої особи подій з життя того, хто робить ці записи та роздуми з приводу цих подій.

2. Літ.-побутовий, мемуарно-біографічний жанр, що подібно до деяких ін. жанрів склався на основі явищ реального життя (листи, мемуари, подорожі, сповіді). Попередниками Щ. як літ. жанру були з одн. боку саме оповіді, напр., «Сповідь» Блаженного Августина (354–430), з ін. боку, подорожні записки, напр., Х. Колумба (1451–1506)" (Волков, (Ред.), 2001, с. 628). У сучасному літературознавстві функціонує три його різновиди: традиційний (документальний), літературний та белетризований (вигаданий). Закономірно відносячи щоденник до міжродових, суміжних утворень, вчені наголошують на його фрагментарності, есеїзмі, переважаючому монолізмі, строкатості, де "естетичної цілісності", умовної завершеності тексту "надає сам автор" (Галич О., Назарець В., & Васильєв Є., 2006, с. 334). Як індивідуальна форма авторського самовираження, щоденник має "реальний, есеїстичний та художній аспекти, що перетинаються в розімкнутій структурі цілісного твору, виповненого роздумами автора про різні події, спогадами, характеристиками сучасників тощо і його оцінками зображуваних подій" (Ковалів, 2007, т. 2, с. 593). Художній потенціал щоденника актуалізується зведенням "воєдино фактографічного спостереження над життям" і "широким узагальненням дійсності" (Галич О., Назарець В., & Васильєв Є., 2006, с. 335), поєднанням естетики та публіцистики, історії й філософії.

Результати

Перебуваючи тривалий час на маргінесах літературознавчих досліджень, зацікавлення цим видом документально-художньої творчості значно зросло на рубежі ХХ–ХХІ століть, що пояснюється посиленням читацької уваги до літератури non-fiction, вивільненням ego-документів із зони табуйованих цензурою та ідеологічними приписами, а часто й фізичним "ув'язненням" їх у спецфондах радянської доби. У тоталітарному суспільстві відвертість, сповідальність ego-документів вважалася недопустимою розкішшю, а незрідка й крамолою, тож навіть якщо окремі твори допускалися до читача, були переважно з купюрами. Не зміг уникнути цієї участі й "Щоденник" класика української літератури Тараса Шевченка. Йшлося не тільки про політичні моменти (виступи проти самодержавної влади), а й про окремі неоднозначні оцінки деяких осіб, певних життєвих

реалій, "згладжування" гострих кутів характеру самого автора. Власне, у такому вигляді "Щоденник" ("Журнал") уперше був надрукований на сторінках журналу "Основа" в 1861 році (№ 5–11, підготовка тексту Л. М. Жемчужникова), про що редакція скрушно зауважила в примітці до прикінцевої публікації. Проте, навіть "така скорочена публікація, з купюрами цензурного та етичного характеру, викликала докори на адресу журналу" (Шевченко, 2001b, с. 317). Дещо інші оцінки звучали з дистанції нового часу, де зазначалося про те, що "разом із М. М. Лазаревським та Л. М. Жемчужниковим редакція «Основи» вперше привернула увагу до ваги та значення Шевченкового щоденника й здійснила першу його публікацію настільки сумлінно й дбайливо, наскільки це було тоді можливо" (Шевченко, 2001b, с. 318). Частину цензурних купюр намагалися відновити наступні видання, зокрема, "Записки, або Журнал Тараса Григоровича Грушівського-Шевченка" 1893 року в перекладі українською мовою Олександра Кониського. До встановлення автентичного авторського тексту докладали зусиль Михайло Коцюбинський, Василь Доманицький, вперше вилучені цензурою уривки були опубліковані відомим шевченкознавцем Павлом Зайцевим у 1919 році (Зайцев, 1919, с. 1–16). Повне, науково-критичне видання: Шевченко Т. "Дневник" (1925), за редакції й авторства вступної статті та приміток Ієремії Айзенштока, на жаль, також не змогло уникнути певних хиб і помилок. Наступним важливим етапом роботи над "Щоденником" стала підготовка його до друку в четвертому томі (1927 р.) першого наукового видання Повного зібрання творів Тараса Шевченка, запланованого в 10-ти томах. Над текстом до цього видання працювали відомі українські науковці Андрій Лобода, Павло Филипович, Володимир Міяковський, Михайло Новицький та інші. Загальна редакція, більше чотирьохсот приміток та вступна стаття належали Сергію Єфремову. Цілісний корпус коментарів займав 553 сторінки, а сам текст "Журналу" – 187. Оглядаючи насправду свою подвижницьку працю, Сергій Єфремов зізнався: "думаю, що коли забудеться до останнього рядка все, що я написав і надрукував, то залишиться все ж оце видання Шевченка" (Єфремов, 1997, с. 306). Високий фаховий рівень його відзначила і наукова спільнота, застерігши лише на надто

розлогих й публіцистичних примітках, як і на "нейтральному" академізмі при висвітленні актуальних тем. Слушною видається думка сучасного дослідника Володимира Мельниченка, який наголосив: "С. О. Єфремов показав, що за своїм жанром коментування поетового Щоденника є окремою важливою галуззю шевченкознавства, яка підсумовує кращі здобутки попередніх досліджень і водночас дає нові поштовхи до розробки назрілих великих і менших, але важливих проблем життя та творчості Кобзаря" (Мельниченко, б. д.). Серед таких студій, безперечно, залишається і текст цього "надзвичайного пам'ятника" (С. Єфремов), "наскрізь правдивого, завжди точного, до безпощадності щирого і безпосереднього" (Айзеншток, 1977, с. 396). Не випадково й Богдан Рубчак зауважив на тому, що "цей текст – високовартісний літ. твір, який складає своєрідну пару з максимально розкутою структурою «Кобзаря»" (Рубчак, 2015, с. 1033). Означений багатьма дослідниками як інтимний щоденник, він насправді виходив далеко за ці межі, де добре видно, як "хиткий жанр Щ. стає ще більш захитаним, оскільки цей текст – трохи Щ., трохи подорожній нотатник, трохи альб., а трохи якась антологія" (Рубчак, 2015, с. 1021). Сьогодні він прочитується як своєрідна "експериментальна, «постмодерністська» повість, що в неї, особливо в її четверту частину, коли героєві загрожує остаточне розсіяння, включено і піджанр Щ." (Рубчак, 2015, с. 1032). В "обрамових текстах" його структури Б. Рубчак вирізняє такі піджанри, як: ліричну поезію в прозі, нечастий ліричний відступ, спогад, зарахований літературознавцями до жанру автобіографії, анекдот, фейлетон, подорожній нарис, літературний портрет, оповідання, ескіз повісті, політичний трактат, рецензія, есей (Рубчак, 2015, с. 1025–1026).

Велику цінність має "Щоденник" як вияв творчої лабораторії митця, його художнього мислення, пізнання специфіки творчої праці, ставлення автора до публікації своїх творів, їх історична доля, особливості рукописних документів, зокрема, й творчі технічні засоби і прийоми письма, навіть звички письменника. Щоденникові записи свідчать про зародження художніх задумів та способи їх реалізації, акцептацію творчої волі автора.

Реконструкція творчого процесу дозволяє дослідити письмо як генезу думки, де основним завданням постає не "*записувати*", а саме "*писати*" (Рубчак, 2015, с. 1023). У цьому контексті важливим аспектом залишається і питання мови, адже автор робив свої записи чужою йому російською, хоча в тексті "Щоденника" трапляється немало українізмів. Серед головніших версій, які пояснюють ці причини – адресація самого митця, де в перших рядках своїх записів, наводячи мініатюру Олексія Кольцова, він апелював до милих і щирих друзів. Повертаючись після десятилітнього заслання до Петербурга – тодішньої столиці російської імперії, де на нього чекали давні друзі, які підтримували його морально та матеріально в тяжкі часи солдатчини, Т. Шевченко робить прикметний запис 22 липня 1857 року: "Лазаревському замість листа пошлю ці два зшитки мого журналу, хай читає з Семеном [Артемовським], дожидаючи мене, свого щирого щасливого друга" (Шевченко, б. д.). Оскільки не лише М. Лазаревський, а й інші його товариші погано розуміли українську мову, вирішив обрати саме такий спосіб спілкування. Зауваживши на тому, "з якою інтимністю Шевченко звертається у поезії також і до своїх невідомих читачів" (Рубчак, 2015, с. 1022), Б. Рубчак не виключає, що цей текст міг адресуватися й необмеженому колу "щирих друзів", незважаючи на прохання автора, тримати в таємниці подарований 12 липня 1858 року М. Лазаревському рукопис журналу. Очевидно, йшлося більше про засторогу не подавати його до друку. За спостереженням Леоніда Ушкалова, "неабияку роль у тому, що свій щоденник поет вів російською мовою, могла відіграти й проста звичка" (Шевченко, 2014, с. 12–13). Пишучи поезію українською, а прозу російською, яка до того ж мала виразне автобіографічне тло, вчений доходить однозначного висновку: "Шевченко як автор щоденника – це пряме продовження Шевченка як автора російських повістей" (Шевченко, 2014, с. 12–13). Має право на існування й версія Володимир Дорошенка, який припускав, що живучи тривалий час у чужому середовищі, де урядовою й товариською мовою була російська, "висловлювати нею думки стало для нього річчю звичайною" (Дорошенко, 1957, с. 24). Виходячи з контексту сьогодення, свою версію

пропонує Андрій Єрмоленко, зазначивши: "Шевченко і справді писав щоденники російською. Але зовсім не тому, що вони були «лічніє», а якраз навпаки. Річ у тім, що в ті часи серед літераторів та інших публічних діячів (а Шевченко був таким собі, хоч і опальним, але celebrity в Імперії) було заведено вести особистий життєпис у формі щоденника з метою подальшої публікації. До речі, листування з іншими діячами та просто друзями було з тієї ж опери. Це приблизно, як зараз вести блог чи фейсбук і переписуватися з кимось у коментарях. Наскільки це є «особистим»? Так отож!" (Єрмоленко, б. д.). Дослідник також наголосив на тому, що це була своєрідна "форма літературного твору. Щось на кшталт письмового автопортрету. А позаяк проза (на відміну від «менш серйозних» жанрів – пісень і поезій) у ті часи в Російській імперії дозволялася лише «на великорусском», то ним Шевченко її й писав. Інакше цензура не пропустила б", не кажучи вже про те, "що під час заслання все, що він писав і малював, контролювалося відповідними органами, а отже, мало бути зрозумілою тим органам мовою" Єрмоленко, б. д.). І все ж, як видається, найточніше припущення зробив Богдан Рубчак, який з усіх причин виокремив найголовнішу – "не тільки наблизити, але й **віддалити** свої «пітерські», «імперські» переживання разом із переживаннями в Новопетрівській фортеці (які, дарма що начебто такі відмінні, мають той самий корінь), закодовуючи їх у іншість чужої мови, а також відсунути своє найближче оточення в іншість мови цього оточення. Зі спокусою, яка остаточно зламала б його, слід боротися всіма засобами, так само як слід боротися з новопетрівським хамством" (Рубчак, 2015, с. 1031). Розглядаючи різні маски автора в тексті як засіб літературної гри, способи перевтілення Шевченкового **я** дослідник зауважує на тому, що журнал можливо й "написано саме для такої гри", можливо "Шевченкові як емігранту з повсякчас загрожуваною ідентичністю був потрібен такий іспит, таке самовипробування, така вправа – на порозі загроз і спокус, що на нього чекали. І тільки **писання як гра** могло дати йому нагоду для подібних експериментів" (Рубчак, 2015, с. 1031). Важливо додати, що ця гра (якщо це справді була гра), не

позбавлена водночас і тієї "безпощадної щирості й безпосередності", про які писав І. Айзеншток.

Хронологічні рамки "Щоденника" охоплюють період з 12 червня 1857 р. по 13 липня 1858 р., а в структурній канві (зокрема, жанрово-стильовій), вирізняються чотири частини: Новопетрівський форт; Астрахань та подорож Волгою з неї до Нижнього Новгорода; перебування упродовж декількох місяців у Нижньому Новгороді та прикінцева подорож через Москву до Санкт-Петербурга. Складний і тривалий маршрут обумовлювався тим, що після смерті Миколи І маніфест нового царя Олександра II про "помилування" політзасланців міг Т. Шевченка і не торкнутися, якби не настійні клопотання його друзів. Справа тяглася інстанціями кілька місяців, а сам наказ про звільнення зі служби надійшов до укріплення лише 21 липня 1857 року. Проте, і з ним виникали проблеми й вибратися на волю видавалося не менш трудним завданням, аніж її болісне очікування. Очевидно, крім названих причин, "Щоденник" став для митця ще й своєрідним способом психотерапії, душевної розради і притулку через "терапевтичну процедуру" писання. Про це свідчить і перший запис Шевченка, який виявляє нестримну спрагу писання як своєрідного рятівного кола, і що не менш важливо – вже не в "захалявну книжечку", де всупереч царській забороні писати й малювати, категорично заявляв: "Хоч доведеться розп'ястись! // А я таки мережать буду // Тихенько білії листи" (Шевченко, 1979, с. 481), а на такий омріяний, довгоочікуваний волі. Запис 12 червня 1857 року, як і весь "Щоденник", на справедливу думку Б. Рубчака, "не протоколює події, а їх заступає, сам стаючи своєрідною подією" (Рубчак, 2015, с. 1023). Вона яскраво замальовується у своєрідному ескізі, де автор говорить про творче знаряддя свого письма – невід'ємний складник персональної текстології будь-якого митця. Для Тараса Шевченка цим знаряддям стає насамперед цизорик (складний ніжик), яким він взявся виготовляти свій щоденник і випадково зламав: "Перша визначна подія, яку я до моїх записок завожу, така: обтинаючи цей перший зшиток для згаданих записок, я зламав цизорик. Подія, здавалося б, дрібна й не варта тої уваги, яку я на неї

звертаю, вписуючи її, як щось надзвичайне, до цієї строкатої книги. Коли б цей казус трапився в столиці або навіть у порядному губерніяльному місті, то, звичайно, він не попав би до моєї пам'ятної книги. Але це сталося в киргизькому степу, себто в Новопетровському форті, де така штучка для письменної людини, як, наприклад, я, дуже цінна; головне ж, що не завжди її можна дістати, навіть і за добрі гроші" (Шевченко, б. д.). Детально описуючи як вирішення цієї проблеми напряму залежало від планів вірменина-маркитанта, котрий не раніше "ніж за місяць уліті, а взимі за п'ять місяців" може привезти цизорик з Астрахані, або й взагалі може замість нього привезти інший товар, бо "всього не запам'ятаєш", зрозумілішим стає "чому в Новопетровському форті втрата цизорика – подія, варта дієписання" (Шевченко, б. д.). Доречно тут зауважити, що про належне оформлення щоденникових записів Тараса Шевченка згодом ретельно подбав Михайло Лазаревський, отримавши їх у дарунок з нагоди своїх іменин. Він дбайливо опрацював рукопис у коричневий сап'ян, де на лицевому боці оправи золотом витіснено: "Дневник Шевченка с 12 июня 1857 до 13 июля 1858 года", а на корінці залишено ініціали – М. Л. Зараз автограф зберігається у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (фонд № 1). Сам же Шевченко не довго журився описаними вище обставинами, оскільки його думки заповнили значно сильніші відчуття, про що відверто зізнавався: "Бог з ним – і з фортом, і з ножем, і з маркитантом: скоро, дасть Бог, вирвусь я з цієї безмежної тюрми, і тоді така подія не знайде місця в моєму журналі" (Шевченко, б. д.). Наступного ж дня повідомляв про те, що: "сьогодні вже другий день, як я собі зшив і акуратно обрізав зшиток, щоб записувати, що зо мною та біля мене станеться" (Шевченко, б. д.). Так визначалося творче завдання і мета роботи, натхненні вільним вітром свободи. Після десяти років нещадної солдатської муштри, знущань і гонінь Шевченкові праглося фіксувати ледь не кожному мить нового життя, себе нового в цьому бурхливому вирі буття. Переповнений емоціями від переживання знаменної події, він захоплено нотував: "А писати страх як хочеться. І пера є – оправлені! З ласки ротного писаря я ще не відчуваю своєї

втрапи" (Шевченко, б. д.). Він як безстрашний воїн готовий стати на прох з новими викликами часу, та монотонність буденного життя спонукає скрушно констатувати: "А писати нема таки про що" (Шевченко, б. д.). І все ж, непереборність бажання знаходить свій несподіваний, ледь не містичний вияв: "А сатана так і шепоче на вухо: «пиши, абищо брешти, скільки душі завгодно. Хто тебе буде перевіряти? І в шканечних журналах (вахтовий журнал на військових судах – *М. Г.*) брешуть, а в такому, хатньому, і Бог велів»" (Шевченко, б. д.). Певна іронія й самоіронія, які звучать у цих рядках, спонукають до роздумів про міру співвідношення реального та ірреального в тексті, вигаданого і справжнього, творчої уяви і фантазії. Парадоксально поєднуючи дві протилежні сили, задіяні у творчому процесі, автор ніби спонукає читача до думки про творчість як провокацію. Повертаючись згадками до часів десятилітньої давнини, коли ще в 1847 році робив першу спробу ведення журналу, про що повідомляв у листі до Варвари Рєпніної від 25–29 лютого 1848 року, але тоді спалив його, злякавшись сумної одноманітності, констатував: «Тепер був би це товстенний і пренудний зшиток» (Шевченко Т., б. д.). Цілком інший досвід, почуття і переживання складають основу нового, "вільного" щоденника, в якому нотував: "Правда, за цих десять літ бачив я задурно те, що не кожному й за гроші пощастить побачити. Але як я дивився на це все? Як арештант дивиться через в'язничне ґратчасте вікно на веселий весільний поїзд. На саму згадку про минуле та про те, що я за цей час бачив, починаю тремтіти, – а що ж було б, якби я записав цю похмуру декорацію і бездушних, грубіянських лицедіїв, з якими мені довелося грати цю похмуру, одноманітну, десятилітню драму? Пройдімо повз моє минуле, лукава пам'яте моя!" (Шевченко, б. д.). Автор не приховує як нестерпно боляче згадувати йому тяжкі роки неволі, гірку каторгу та найважливішим залишається те, що душа не здичавіла, серце не охолело, людська гідність і честь, християнська надія, віра й любов не покинули його. Керуючись вищими, Божими законами він щиросердно промовляє: "забудьмо й простімо темних мучителів наших, як простив милосердний Чоловіколюбчець своїх жорстоких

розпинателів! Звернімося до того, що світле й тихе, як наш український осінній вечір, і запишімо все, що бачили й чули, і все, що серце прокаже" (Шевченко, б. д.). Ця своєрідна програма-максимум втілювалася на сторінках "Щоденника" як переживання свободи в її найвищій мірі, як найдорожчий дар небес, який в Шевченковій уяві асоціюється з визначальним українським геном, вільнолюбивим українським духом, котрим наповнена його душа. Не випадково на сторінках цієї "строкатої" й "пам'ятної" книги, за власним визначенням автора, досить часто зринає в його снах рідна Україна, її чарівні краєвиди, а своєрідною розрадою стають народні українські пісні, яких знав безліч і майстерно виконував. Навіть випадкова зустріч із земляком, засланим як і він у солдати, дарує Шевченку невимовно щасливі хвилини відчуття дому, української землі, мріями про які жив усі невольничі роки. Трагічна доля земляка, яку митець подає у "Щоденнику" як невеличке оповідання, відкриває перед читачем неймовірно глибини людської душі, незламність людського духу, нескореність перед гнобителями. Він щиро зізнається, що ніколи не забуде свого товариша, який особливо запам'ятався українськими піснями, "що їх він співав своїм м'яким тенором навдивовижу просто і прекрасно. З особливою вимовністю він співав пісню:

Тече річка невеличка
З вишневого саду.

Я забув, що я в казармі, слухаючи цієї чарівливої пісні. Вона мене переносила на береги Дніпра, на волю, до мого любого рідного краю. І я ніколи не забуду цього смуглявого, напівголого бідолахи, що, латаючи свою сорочку, переносив мене своїм простим співом далеко-далеко з задущливої казарми" (Шевченко, б. д.).

Недавні спогади в щоденникових записах химерно перепліталися з новими враженнями, переживаннями й емоціями, нагадуючи своєрідні арабески. Здавалось, автор хоче виповісти відразу все, що налягло на душу і навіть сам дивується цій несподіваній хвилі натхнення, занотувавши в тексті від

14 червня 1857 року: "Я щось занадто щиро й акуратно взявся за свій журнал; не знаю, чи довго протягнеться цей письменницький запал. Коли б не наврочити!" (Шевченко, б. д.). Свій незвичний акуратності шукає навіть певні виправдання, мовляв, робить це більше знічев'я: "На безділлі і це – рукоділля". Водночас письменницький інстинкт наводить його й на інші роздуми, зокрема, про специфіку творчої праці, покликання митця, письменство як ремесло і як творчість. "Завзятому літераторові або якому-небудь постачальникові фейлетону, – пише він, – тому необхідна ця бездуша акуратність, як вправа, як його хліб насущний; як інструмент віртуозові, як пензель маляреві, так літераторові необхідна щоденна вправа пера. Так роблять і геніяльні письменники, так роблять і писаки. Геніяльні письменники тому, що це їх покликання; а писаки тому, що вони інакше себе й не уявляють, як геніяльними письменниками, а то б вони й пера до рук не брали" (Шевченко, б. д.). Міркуючи над тим, яку ж "казусну подію" запише цього дня, розгортає цікавий сюжет про доволі типову для російських солдат і офіцерів ситуацію, які традиційно відзначають отримання платні гульнею і пиятикою, що неминуче завершуються бійкою та гауптвахтою. Роздуми про стан і звичаї тодішньої російської армії наводять автора журналу на сумні роздуми про те, що солдату ще якось простимо, оскільки солдати – "найбідніша, найнещасніша верства в нашій православній отчизні. У неї відібрано все, чим тільки життя красне: родина, рідний край, свобода. Одним словом – все" (Шевченко, б. д.). Але, виявляється й командири – "юнкери й вихованці кадетських корпусів", "яким дано все, всі людські права й привілеї" нічим окрім мундира від них не відрізняються, бо отримали "гарне" виховання. Власне, "нелюдське виховання! Зате дешеве, а головне – шкоре. Вісімнадцятилітній молодик, він уже офіцер. Радість і захоплення матері та підпора німецького батька. Жалюгідна мати й безглуздий батько!" (Шевченко, б. д.). Сказано наче про сьогоднішній день, коли втративши людську подобу, сповідуючи загарбницьку, людиноненависницьку політику рашистські окупанти розв'язали нічим не спровоковану, кровопролитну війну проти України. Прикметно, що навіть пропагандистські методи лишилися ті

самі. У поле зору автора щоденника потрапляє книжечка якогось козака Луганського під заголовком "Солдатські досуги", який він дешифрує як "брехливий", оскільки чудово знає життя цих персонажів, які не знають іншого дозвілля поза шинком. Шевченко ставить резонні запитання: яку ж мету переслідував цей, так би мовити письменник, пишучи такі "Досуги"? Якщо це плід його фантазії, то яка її ціль? Відповідь на свої запитання дає доволі однозначну, порадивши автору "цих непотрібних фантастичних «Досуговь»" описати "справжні «досуги» лінійних, армійських та навіть гвардійських молодих офіцерів. Цим став би він у дуже великій пригоді чадолюбивим та еполетолюбивим батькам" (Шевченко, б. д.). На жаль, як тодішнім, так і сучасним батькам рашистів ця порада ніяк не стане у нагоді перед всепоглинаючим їх безумством.

Змальовуючи різні стани своєї душі на сторінках "Щоденника", Шевченко в нотатці наступного дня прикро констатує, що сьогодні йому абсолютно нічого занести у свій журнал із довколишнього сірого, монотонного життя. І все ж, як натура творча, знаходить розраду в малюванні, працюючи над портретом Миколи Бажанова – наглядача півгоспіталю в Новопетрівському укріпленні. Проте й цю роботу довелося покинути через несподіваний візит однієї приятельки, яку "чорт приніс". Часто шукаючи усамітнення, митець знаходить його в єдиному затишному місці – саді й городі, своєрідній "літній резиденції" дружини коменданта Новопетрівського укріплення – доброї й гостинної жінки Агафії Ускової. "Миле усамітнення", як він його характеризує, дарує Шевченкові рідкісні хвилини самоспоглядання, саморефлексії, гармонійного спілкування з природою і Богом. Ці щоденникові записи нагадують ліричну медитацію з виразним філософським тлом, як для прикладу: "17 [червня]. Сьогодні в четвертій годині ранку прийшов я на город. Ранок був тихий, прекрасний. Вивільги та ластівки тільки зрідка порушували сонну й солодку ранішню тишу. Від деякого часу, відколи мені дозволено віддалятися самому, я надзвичайно полюбив самоту. Мила самота! Нічого не може бути в житті солодше, чарівніше за самоту; особливо перед лицем усміхненої, квітущої красуні – Матері-Природи. Під її солодкою

чарівливою принадою людина мимохить сама в себе заглиблюється й «видить Бога на землі», як каже поет. Я й раніше не любив гучної діяльності або, краще сказати, гучного безділля. Але після десятилітнього життя в казармі самота мені видається справжнім раєм" (Шевченко, б. д.). Водночас, звиклий до постійної зайнятості, дратується від того, що у такий час не може "ні за що взятися. Ані найменшої охоти до праці. Сижу або лежу мовчки цілими годинами під своєю улюбленою вербою, і хоч би на сміх що небудь заворушилося в уяві. Так таки – зовсім нічого. Справжній застій" (Шевченко, б. д.). Проте, цей стан душі для будь-якого митця аж ніяк не є винятком. Творче затишшя дає змогу накопичити нові сили, віднайти натхнення для втілення нових творчих задумів і планів. Шукаючи причини власного творчого шттилю, Т. Шевченко знаходить цілком логічне пояснення: "такий томливий стан почався в мене від 7 квітня, себто від дня, коли я одержав лист від М. Лазаревського. Свобода й дорога мене цілком поглинули" (Шевченко, б. д.). Прикметно, що і з цього "застійного" стану вихід знаходиться. Справжнім відкриттям для митця стала прислана книга П. Куліша "Записки о Южной Руси", яку, за його ж власним зізнанням, "скоро з пам'яті буду читати". Ця книга "так чарівливо-живо нагадала мою прекрасну бідну Україну, що я, немов із живими, розмовляю з її сліпими лірниками та кобзарями. Найпрекрасніший, найблагородніший твір. Діамант у сучасній історичній літературі", – на таку високу оцінку здобувається справді подвижницька праця українського письменника, етнографа й фольклориста, критика і видавця. Шевченко просить у Бога послати щирому другу "силу, любов і терпіння продовжувати цю безцінну книгу" (Шевченко, б. д.). І справді, з її продовженням він незабаром буде знайомитися, як і з "Грамоткою" П. Куліша, про яку писав: "Як прекрасно, розумно і благородно складений цей цілком новий буквар. Дай Боже, щоб він прищепився серед нашого безталанного народу" (Шевченко, б. д.). Можливо, ця праця товариша надихнула і його в 1861 році, видати власним коштом свій "Буквар" для навчання дітей і дорослих рідною мовою.

Перечитуючи Кулішеві "Записки" кілька разів, відверто зізнається, що пробував навіть робити власні замітки на маргіналіях, але покинув цю працю, вважаючи марною у порівнянні з такою "дорогоцінною тканиною". Безперечно, ці замітки склали б вагомий предмет дослідження для текстологів, адже коментарі також важлива ділянка текстологічних розслідувань, а сам термін "текстологія" розшифровується суголосно Шевченковому означенню – "тканина, сув'язь слів" (від лат. "textus") та "слово, наука" (від гр. logos). Із цього щоденникового запису дізнаємося і про намір Т. Шевченка надіслати свій примірник книги П. Куліша доброму приятелю, українському письменнику та етнографу, козацькому отаману Якову Кухаренку, який проживав на Кубані, але не вдалося через те, що: "по-перше я ніколи не начитаюсь досхочу; а по-друге через те, що краї книги поплямлені недоречними заввагами. Дасть Бог, я йому із Петербургу вишлю чистенький примірник" (Шевченко, б. д.). Тож, як бачимо, все-таки окремі завваги робилися.

Прізвище Якова Кухаренка не раз зустрічається на сторінках щоденникових записів Т. Шевченка як одного з близьких і дорогих йому людей, критичних поціновувачів його творчості. Так, очікуючи довгожданих звісток із пошти, 13 червня 1857 року нотував: "Чи не надумає батько кошовий Кухаренко написати мені? Ото б порадував мене старий чорноморець! Надзвичайне явище між людьми ця справді благородна людина. Від 1847 року, з розпорядження вищого начальства, всі друзі мої мусіли були припинити зо мною всякі зносини. Кухаренко не знав про таке розпорядження. Але не знав також і про місце мого перебування. І, будучи в Москві під час коронації депутатом свого війська, познайомився із старим Щепкином і від нього довідався про місце мого заслання. І – найблагородніший друг! – написав мені найщиріший, найсердечніший лист. За десять літ – і не забути друга, та ще й друга в недолі! Це рідке явище серед себелюбних людей. З цим самим листом, з нагоди, як він пише, що одержав Станислава першого ступня, прислав він мені, на поздоровлення, 25 срібних карбованців. Для людини з родиною і неможливої це – велика жертва. І я не знаю, чим і коли я віддячуся йому за таку щирю й нелицемірну жертву?" (Шевченко,

б. д.). Плануючи маршрут свого повернення, Шевченко навіть мав намір заїхати через Кизляр і Ставропіль до Катеринодару, щоб там побачитися з Я. Кухаренком. А далі, "надивившись досита на його благородне виразисте обличчя, я гадав проїхати через Крим, Харків, Полтаву, Київ до Мінського, Несвіжа та, нарешті, до села Рачкевичі, і, обнявши свого друга й товариша неволі Бронислава Залеського, через Вильно проїхати до Петербургу" (Шевченко, б. д.). Однак плани змінилися, коли з отриманого від М. Лазаревського листа довідався, що має незабарно повертатися до Академії Мистецтв й саме тому було обрано "одноманітну плавбу матушкою-Волгою" (Шевченко, б. д.). Але, віддячити своєму товаришу митець не проминув і надіслав в одному листі власне поличчя, а в другому – "оповідання вигаданого Варнака під назвою «Москалева Криниця»" (Шевченко, б. д.). За свідченням автора, написав він цей твір невдовзі як отримав листа від "батька-отамана кошового. Вірші вийшли майже однакової якості з попередніми моїми віршами. Трохи пружніші й більш одривчасті. Але це нічого, – дасть Бот, вирвуся на волю, і вони в мене потечуть пливкіше, вільніше, простіше й веселіше. Чи дочекаюсь я цієї кривої чарівниці – свободи?" (Шевченко, б. д.). Сповідуване Шевченком почуття волі та свободи мало для нього визначальне значення як у житті, так і в творчості. Митцеві ніколи не бракувало психологічної стійкості та витримки, що дивувало інколи навіть його самого. Замислюючись над тим, чи вивітрить колись час з його пам'яті всі приниження і страждання, які довелося пережити під час заслання, доходить гіркої думки що напевно, оскільки надто глибоко врізалася в неї ця гидотна. Проте, як констатує далі: "дивне ще ось що. Все це невимовне горе, всі роди приниження й наруги минули, начебто не зачіпили мене, – найменшого сліду не залишили по собі" (Шевченко, б. д.). Здавалося б, гіркий досвід мав відкласти свій незатертий слід та, як щиро зізнається: "Мені здається, що я точнісінько той самий, що був і десять літ тому. В моєму внутрішньому образі не змінилася ані одна риса. Чи добре це? Добре. Принаймні мені так здається. І я з глибини душі дякую своєму всемогутньому Сотворителеві, що він не попустив

жадному досвідові торкнутися своїми залізними кігтями моїх переконань, моїх дитинно-світлих вірувань. Деякі речі просвітліли, заокруглились, набрали більш натурального розміру й вигляду" ((Шевченко, б. д.). Це самоспоглядання, глибокий самоаналіз як невід'ємна риса творчої особистості митця, дозволяє не лише краще пізнати його художньо-світоглядні засади, специфіку творчої праці, а й способи вияву творчої волі автора, застереження її як "suprema lex" ("вищого закону"), особливо з поля зору цензурних втручань. Не випадково, в нотатці від 4 [квітня] 1858 року митець роздумує над тим, що отримавши всі свої твори, "переписані Кулішем, крім «Сретика»", з яких "треба буде зробити вибір і приступити до видання", водночас задається питанням: "Але як мені доступитись до цензури?" ((Шевченко, б. д.). Так само, вже 11 квітня 1858 року повідомляє про те, що доручив Данилу Каменецькому – українському етнографу та видавцеві, завідувачу друкарні й видавництва Пантелеймона Куліша, "клопотатися в цензурнім комітеті про дозвіл надрукувати «Кобзаря» та «Гайдамаки» під фірмою «Поезія Т[араса] Ш[евченка]», знову турбуючись запитанням: «Що воно з цього буде?»" (Шевченко, б. д.).

Авторське ставлення до своїх творів у Шевченка досить трепетне, як до дітей. Це прочитується не лише за відомими рядками: "Думи мої, думи мої, // Квіти мої, діти! // Виростав вас, доглядав вас – // Де ж мені вас діти?.." (Шевченко, 1979, с. 45), а й на сторінках "Щоденника". Водночас, воно не позбавлене самокритики. Так, у нотатці від 21 [лютого] 1858 року він повідомляє про те, що почав переписувати для друку свою поезію з 1847 по 1858 рік, при цьому зауваживши: "не знаю, чи багато з цієї половини вибирається доброго зерна?" (Шевченко, б. д.). Вже на початку березня того ж року, переписуючи свою поему "Відьма" (персонажа "Осика") для друку, нотує, що "знайшов багато дечого розтягнутого й невикінченого". Завершивши через день цю роботу, зізнавався: "Я занадто пильно взявся за свою «Відьму», – так пильно, що сьогодні скінчив; а праці було чимало. І, здається, добре скінчив. Переписав і злегка виправив «Лілею» та «Русалку». Як то

зустрінуть земляки мої мою невольничу Музу?" (Шевченко, б. д.). Питання рецепції його творчості не менш переймало митця, ніж цензурні перепони. Досить згадати відомі рядки, пов'язані з виходом "Кобзаря", коли писав: "Либонь, уже десяте літо, // Як людям дав я «Кобзаря», // А їм неначе рот зашито, // Ніхто й не гавкне, не лайне, // Неначе й не було мене" (Шевченко, 1979, с. 470). Особливо високо цінував думку своїх товаришів по перу, які часто ставали першими критиками. Так, у записі від 4 [січня] 1858 року читаємо: "Кулішеві з листом послав свої «Неофіти». Цікаво мені знати його думку про цей мій новий твір" (Шевченко, інтернет-ресурс). Цілком об'єктивно оцінюючи реакцію багатьох із них, охоче долучав до своєї творчої лабораторії, про що свідчить запис від 18 [березня] 1858 року: "Скінчив переписувати, чи пак проціжувати свою поезію за 1847 рік. Шкода, що нема з ким до пуття прочитати. М[ихайло] С[еменович] (Щепкін – М. Г.) у цьому ділі мені не суддя. Він занадто захоплюється. Максимович – той просто благоговіє перед моїм віршем. Бодянський теж. Треба буде почекати Куліша. Він хоч і різко, але інколи скаже правду. Зате йому правди не кажи, коли хочеш зберегти з ним добрі відносини" (Шевченко, б. д.). Заключна фраза потверджувала поширену й справедливую думку про запальність характеру П. Куліша, але й "різкої" правди від товариша Шевченко також дочекався. Згадки про це на сторінках "Щоденника" немає, та є відповідь Куліша в листі до Шевченка від 20 січня 1858 року, де писав: "Твої «Неофіти», брате Тарасе, гарна штука, да не для друку! Не годиться нагадувати доброму синові [тобто Олександрові П] про ледачого батька [себто про Миколу І], ждучи від сина якого б не було добра" (Бородін (Упоряд.), 1993, с. 102). Проте, написана в грудні 1857 року в Нижньому Новгороді поема "Неофіти" таки з'явилася друком у журналі "Основа" (1862, № 4), хоча зі значними цензурними купюрами та певними редакційними правками. Щодо задуму цього твору, автор "Щоденника" залишив такий запис 8 [грудня] 1857 року: "Оці чотири дні писав я поему, назви для якої ще не придумав. Здається, назову її «Неофіти, або перші християни». Добре, як не одурить мене Щепкин. Я йому присвячую цей твір, і мені страх як би хотілось

йому прочитати та почути його справедливі дружні завваги. Не знаю, коли я возьмусь за «Дервіша й Сатрапа». А потяг до [писання] почуваю великий" (Шевченко, б. д.). Підтвердженням цьому став і наступний запис, датований 13 [грудня] 1857 року, де Шевченко констатував: "Ще сьогодні захожуюсь коло «Сатрапа й Дервіша» і, як Бог допоможе скінчити успішно, то присвячу його чесним, щедрим і благородним землякам своїм. Мені хочеться написати «Сатрапа» в формі епопеї. Ця форма для мене зовсім нова. Не знаю, як я з нею справлюсь" (Шевченко, б. д.). Очевидно, таке завдання справді виявилось не з простих, можливо через сукупність суб'єктивних та об'єктивних факторів, пов'язаних з облаштуванням справ від'їзду, задум так і не був реалізований. Часткове переростання його в незакінчену поему "Юродивий", написану орієнтовно в грудні 1857 року в Нижньому Новгороді, виявляється хіба що у загальній сатиричній спрямованості твору. Цікаво, що поставав він на основі сну, детально описаного Т. Шевченком 19 липня 1857 року, де автор зізнався в тому, що саме "на цьому важеному фундаменті збудував кістяк поеми" (Шевченко, б. д.). На жаль, цей твір так і залишився на рівні планів, що, зрештою, нерідко трапляється у творчій практиці багатьох митців. Про сон, фантазію як важливі психологічні фактори творчості наголошував свого часу й Іван Франко у знаменитому трактаті "Із секретів поетичної творчості". Порівнюючи поетичну фантазію зі сновидінням, він дійшов висновку, що черпають вони з одного джерела – підсвідомої діяльності нижньої кори головного мозку, де залягають ті давні враження, що вона репродукує назовні. Тож, "для сонної фантазії стоять отвором усі таємні скритки та схованки нашої нижньої свідомості, всі скарби наших давніх, забутих і затертих вражень від найдавніших літ, усе те, що наша свідомість наяві хіба з трудом може вигребти в пам'яті, або й може зовсім не вигребти. І над усім тим скарбом сонна фантазія панує безгранично, всевладно" (Франко, 1981, с. 74).

Асоціативну єдність свідомого та підсвідомого, дієвість "змислової перцепції" можна розглядати як основу зародження творчого задуму відомого триптиха Т. Шевченка: "Доля", "Муза" й "Слава", записаного ним на сторінках "Щоденника"

9 лютого 1958 року в Нижньому Новгороді. У своїх філософськи насажених роздумах про одні з ключових категорій його життя і творчості, поет відходив від досить сильних, певною мірою навіть стресових переживань та емоцій, викликаних глибокою особистою драмою. Йдеться про крах його сподівань на одруження з молодого актрисою міського театру Нижнього Новгорода Катериною Піуновою, творчим зростанням якої турботливо переймався. Обурений маніпулятивною поведінкою коханої та її батьків, переслідуваних більше меркантильними інтересами, Шевченко втрачає останню надію на порозуміння й огорнутий хвилиною негативних емоцій йде від зворотного, нотуючи 9 [лютого] 1858 року на сторінках "Щоденника": "Після безпутньої проведеної ночі я відчув потяг до віршословія; спробував і без найменшого зусилля написав оцю річ (триптих – *М. Г.*). Чи не наслідок це подразнення нервів?" (Шевченко, б. д.). Адресоване самому собі запитання цілком корелювало з тим, як перетворення енергії зовнішнього подразника дало потужний позитивний результат в акті художньої творчості, де за словами І. Франка митець "в значній мірі чинить те саме, що природа, викликаючи в людській нервовій системі сонні візії та галюцинації», тому «кожний чоловік у сні або гарячці є до певної міри поет" (Франко І., 1981, с. 31, 71). Гарячковий стан Т. Шевченка, який довелося пережити йому в досить непростий час життя, відкрив перед поетом нові сфери творчого натхнення, дав поштовх до нових зустрічей, про які, зокрема, писав: "Малюга повідомив мене, що Марко Вовчок – псевдонім якоїсь Марковичевої і що адресу її можна дістати в Данила Семеновича Каменецького, Кулішевого довіреного в Петербурзі. Яка високо прекрасна істота ця жінка! Не рівня моїй акторці. Треба буде їй написати листа та подякувати їй за радість, що [мені] дало читання її надхненної книжки" (Шевченко, б. д.). Згодом, як відомо, Шевченко присвятить їй вірш "Марку Вовчку" (1859), де назве своєю донею, молодого силою, святою зоренькою. У дарчому написі на автографі "Неофітів" також зазначить: "Любій моїй єдиной доні Марусі Маркович. На пам'ять 3 апреля 1859. Т. Шевченко" (Шевченко, 2001а, т. 2, с. 692).

Розглядаючи "Щоденник" Тараса Шевченка як творчу лабораторію митця, можна помітити, що поставав він значною мірою як експериментальний текст не лише для уявного читача, а й для самого автора. На відзначення першого місяця ведення журналу, він захоплено писав: "Одинадцятим нечїтним, але щасливим для мене числом скінчився перший місяць мого журналу. Який добрий геній підшепнув мені тоді цю думку? Ну, що б я робив на протязі цього минулого, без краю довгого місяця? Хоч і це зайняття мимохідне, та все таки воно відбирає у невідчепної нудьги кілька годин дня. А це тепер важлива для мене послуга" (Шевченко, б. д.). Рефлексії над цією новою, важливою "послугою" спонукали його до глибшого пізнання секретів художньої творчості, зокрема, роботи зі щоденниковим текстом. Глибинний самоаналіз виявляв несподівані навіть для автора враження і відчуття, яких не приховував, пишучи: "Перші дні не подобалась мені ця робота, як не подобається всяке діло, поки ми його собі не засвоїмо, не змішаємо з нашим насущним хлібом. Спочатку я брався за свій журнал, як за обов'язок, як за «пунктики», як за рушничні вправи. А тепер, і особливо від того щасливого дня, як придбав я собі мідний чайник, журнал для мене став необхідний, як хліб із маслом до чаю. І якби не це нестерпне чекання, [не] ця тяжка бездіяльність, мені б і на думку ніколи не спало завести собі цю еластичну меблю, на якій я тепер щоранку так безтурботно відпочиваю. Справедливо кажуть: лихо не без добра" (Шевченко, б. д.). Щоденник, як «еластична мебля», досить курйозний позначник «атрибуту» творчого інтер'єру митця. Власне, це той простір, де він легко й вільно міг ширяти думками до захмарних висот, роздумуючи над сенсами людського буття й аж до цілком приземлених, щоденних турбот та клопотів, яких не бракувало під час виснажливо-нервового очікування давно омріяної волі. Поставши ніби спонтанно в шерезі творчих планів і задумів митця, щоденник виявився для нього цілющим засобом самотерапії, в чому відверто зізнавався: "Дві випадково зроблені мною речі так удались, як рідко коли вдаються твори, глибоко продумані. Перша річ – оцей журнал, що в ці томливі дні дождання став для мене необхідний, як болящому лікар. Друга

річ – це мідний чайник, що стає необхідний для мого журналу, як журнал для мене. Без чайника чи без чаю я, бувало, якось ліниво брався за це рукоділля. Тепер же ледве встигаю налити в шклянку чаю, як перо само проситься в руку" (Шевченко, б. д.).

Експериментальну природу щоденникового тексту Тараса Шевченка потверджує і такий факт, як включенням до нього записів рукою інших людей. Йдеться, зокрема, про вихованців Київського університету Івана Клопововського, Степана Незабитовського та Федора Чельцова, які випадково зустрілися зі своїм колишнім учителем у далекій Астрахані. Як відомо, Т. Шевченко був призначений на посаду вчителя малювання в Університет Св. Володимира 21 лютого 1847 року, але невдовзі заарештований. Захоплені відгуки колишніх учнів від зустрічі з "найдорожчим і найулюбленишим нашим поетом", якого зустріли "як батька, як брата, як найбільшого друга", залишені на сторінках "Щоденника" разом із записами вихованця Казанського університету Євгена Одинцова та іншими астраханськими знайомими митця. Не менш захоплений відгук від цієї несподіваної зустрічі занотував і сам Шевченко 23 [серпня] 1857 року: "Від 15 до 22 серпня було в мене в брудній і запорошеній Астрахані таке світле, прекрасне свято, якого ще не було в моєму житті. Земляки мої, здебільшого кияни, так щиро, радісно, по-братерському привітали мою свободу й до того поширили свою гостинність, що позбавили мене свободи самому вести свій журнал і взяли цей обов'язок на себе. Дякую вам, благородні, безкорисливі друзі мої! Ви обдарували мене такою радістю, таким повним щастям, яке я ледве вміщаю у своєму вдячному серці. І пам'ять про ці найщасливіші дні я вписую не до прозаїчного журналу свого, – я занесу [її] до скарбниці свого серця" (Шевченко, б. д.). Не менш цікава й несподівана зустріч відбулася в Шевченка під час подорожі його по Волзі з Астрахані до Нижнього Новгорода, де він на пароплаві познайомився з вільновідпущеним кріпаком, буфетником Олексієм Пановим – талановитим самоучкою-скрипалем. Саме його рукою внесено до "Щоденника" нотний запис мелодії, яку виконував він для поета, глибоко зворушивши не лише своїм виконанням, а й тим, як цей "кріпак-

Паганіні" добував чарівні звуки з блаженської скрипки, "особливо в мазурках Шопена" (Шевченко, б. д.).

Щоденникові записи Т. Шевченка інколи перемежовані поетичними та перекладними текстами інших авторів, які звучать своєрідним супроводом до різноматичних сюжетів та вражень, що виявляють широкий спектр як особистісних переживань митця, так і його суспільно-політичних переконань та поглядів. Зокрема, охарактеризований ним нелегальний на той час твір "Навуходоносор" (переклад із Ж.-П. Беранже В. Курочкіна) як "прекрасний і влучний вірш", разом із "Собачим бенкетом" (переклад із А.-О. Барб'є В. Бенедиктова) та іншими творами виразно проти царського, противладного спрямування суголосні з поемою "Неофіти" та первісними начерками поеми "Сатрап і Дервіш". Загалом, поетична палітра щоденникового тексту сповнена мотивами боротьби, спротиву царській тиранії й сваволі, насажена палким засудженням існуючого суспільно-політичного ладу. Закономірно, що ці настрої пронизують і прозописьмо Тараса Шевченка. Свій журнал митець завершує твором антикріпосницького звучання – поезію "Сон" ("На панщині пшеницю жала"), яка проголошувала необхідність знищення кріпосного права й стала своєрідним передвісником селянської реформи. Записана у "Журнал" 13 липня 1858 року (вже після того, як подарував його Михайлові Лазаревському), поезія вперше була опублікована в 1859 році з присвятою Марку Вовчку. Однак, текст першодруку відрізнявся від поданого у "Щоденнику" автографа тим, що два заключні рядки його автор зняв, оскільки не плекав ілюзій щодо сподіваної "волі" й не мав надії на те, що навіяний кріпачці сон про останню дожату копу колись-таки справдиться. Власне, як показала згодом "голодна воля", так і сталося.

Висновки

"Щоденник" Тараса Шевченка як творча лабораторія митця виявляє онтологічні аспекти художнього мислення, феноменологію проявів авторської свідомості, художнього осмислення буття, розуміння специфіки письменницької праці та її психологічної зумовленості. Тісно пов'язане з авторським світобаченням

і світорозумінням осягнення творчих принципів письма відкриває перед читачем широку палітру зародження й становлення художніх задумів, авторської обробки і шліфування тексту як бачимо це, зокрема, на прикладі роботи митця над його російською повістю "Прогулянка з задоволенням і не без моралі" (першоназва "Матрос"), про яку 16 [січня] 1857 року писав: "Кинув посланіє і заходився коло «Матроса». Нестерпно нудна робота. Письменникам повинні платити не за писання, а за переписування власних творів" (Шевченко, б. д.). Щоденникові записи Тараса Шевченка стосуються найрізноманітніших сфер життя, даючи уявлення про його людські симпатії та антипатії, творчі уподобання й плани, рецепцію художніх творів та редакційну роботу над ними, роль численних нотаток, сюжетних записів і спостережень у творчій практиці, щоденних вправ пера як насолоди для писання, розмови із самим собою й водночас – з усім світом.

Список використаних джерел

- Айзеншток, І. (1977). "Щоденник". *Шевченківський словник*. У двох томах. Т. 2. Головна редакція УРЕ.
- Бородін В. С. (Упоряд.). (1993). Лист П. Куліша до Т. Шевченка. 20 січня 1858 р. У Бородін В. С. (Ред.), *Листи до Тараса Шевченка*. Наукова думка.
- Волков, А. (Ред.). (2001). *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Золоті литаври.
- Галич, О., Назарець, В., & Васильєв, Є. (2006). *Теорія літератури*: Підручник. (О. Галич, Наук. ред.). Либідь.
- Дорошенко, В. (1957). Сторіччя Шевченкового щоденника. *Шевченко. Річник* 6. УВАН.
- Єрмоленко, А. (б. д.). Чому Тарас Шевченко вів російською свій щоденник? https://gazeta.ua/articles/istoriya-movi/_comu-taras-sevchenko-viv-rosijskoyu-svij-schodennik/585932.
- Єфремов, С. (1997). Щоденники, 1923–1929. ЗАТ "Газета «Рада»".
- Зайцев, П. (1919). Недруковані місця з Журналу (Щоденника) Т. Шевченка. *Наше минуле*, № 1/2, 1–16.
- Ковалів Ю. І. (2007). Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2. ВЦ "Академія"
- Мельниченко, В. (б. д.). Сергій Єфремов: "Цілі дні сиджу над коментарієм до Шевченкового «Щоденника»..." // <http://slovoprosvity.org/2019/09/25/serhiy-iefremov-tsili-dni-syzhu-n>.
- Рубчак, Б. (2015). [Щоденник]. *Шевченківська енциклопедія*: в 6 томах. Т. 6. (Ред. кол.: М. Г. Жулинський (голова), М. П. Бондар та ін.). НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка.

Франко, І. (1981). Із секретів поетичної творчості. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Т. 31. С. 45–119. Наукова думка.

Шевченко, Т. (1979). *Кобзар*. Дніпро, 1979.

Шевченко, Т. (2001a). Поезія 1847–1861 рр. Коментарі. *Повне зібрання творів*: У 12 т. (Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.). Т. 2. Наукова думка.

Шевченко, Т. (б. д.). Журнал [Щоденник] (Переклад Леоніда Білецького. За ред. П. Зайцева, В. Якубовського й О. Лотоцького). <https://tarnawsky.artsci.utoronto.ca/elul/Shevchenko/Prose/Zhurnal/shchodennyk01.html>

Шевченко, Т. (2001b). [Щоденник]. Коментарі. *Повне зібрання творів*: У 12 т. (Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.). Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. "Букварь южнорусский". Записи народної творчості. Наукова думка.

Шевченко, Т. (2014). Щоденник (Упорядн., автор передмови та приміток проф. Л. Ушкалов). Видавець Савчук О.О.

References

Aizenstock, I. (1977). "Diary". *Shevchenko's Dictionary*. In two volumes, volume 2. URE Main Edition [in Ukrainian].

Borodin, V. S. (Comp.). (1993). Letter from P. Kulish to Taras Shevchenko. January 20, 1858. Letters to Taras Shevchenko. Naukova Dumka [in Ukrainian].

Doroshenko, V. (1957). Centenary of Shevchenko's diary. *Shevchenko. Yearbook 6*. UVAN [in Ukrainian].

Franko, I. (1981). From the secrets of poetic creativity. *Collected works in fifty volumes*. Т. 31. С. 45–119. Naukova dumka [in Ukrainian].

Halych, O., Nazarets, V., & Vasyliov, E. (2006). *Theory of Literature*: Textbook (under the scientific editorship of Oleksandr Halych). Lybid [in Ukrainian].

Kovaliv, Yu. I. (2007). *Literary encyclopedia*: In two volumes. Vol. 2. VC "Akademia" [in Ukrainian].

Melnichenko, V. (n. d.). Serhiy Yefremov: "I sit all day long over the commentary to Shevchenko's Diary..." // <http://slovoprosvity.org/2019/09/25/serhiy-iefremov-tsili-dni-syzhu-n> [in Ukrainian].

Rubchak, B. (2015). [Diary]. *Shevchenko Encyclopedia*: in 6 volumes. Vol. 6. (ed. by M. Zhulynskyi (chairman), M. Bondar and others). NAS of Ukraine, Taras Shevchenko Institute of Literature [in Ukrainian].

Shevchenko T. (2001a). Poetry of 1847–1861. *The complete works*: In 12 vols. (Edited by M. G. Zhulynskyi (chairman) and others). Vol. 2. Naukova dumka [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (1979). *Kobzar*. Dnipro [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (2001b). [Diary]. Comments. *Complete works*: In 12 vols. Vol. 5: Diary. Autobiography. Articles. Archaeological notes. "Primer of South Russia". Records of folk art. Naukova dumka [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (2014). Diary (compiled, author of the foreword and notes by Prof. L. Ushkalov). Publisher Savchuk O.O. [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (n. d.). Journal [Diary] (Translated by Leonid Biletsky. Edited by P. Zaitsev, V. Yakubovsky and O. Lototsky). <https://tarnawsky.artsci.utoronto.ca/elul/Shevchenko/Prose/Zhurnal/shchodennyk01.html> [in Ukrainian].

Volkov, A. (Ed.). (2001). *Lexicon of General and Comparative Literature*. Zoloti Litavry. 2001 [in Ukrainian].

Yefremov, S. (1997). *Diaries, 1923–1929*. CJSC "Newspaper "Rada" [in Ukrainian].

Yermolenko, A. (n. d.). *Why did Taras Shevchenko keep his diary in Russian?* https://gazeta.ua/articles/istoriya-movi/_comu-taras-sevchenko-viv-rosijskoyu-svij-schodennik/585932 [in Ukrainian].

Zaitsev, P. (1919). Unprinted places from the Journal (Diary) of Taras Shevchenko. *Our past*. № 1/2, 1–16 [in Ukrainian].

Отримано редакцією збірника / Received: 15.03.24

Прорецензовано / Revised: 12.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Myroslava HNATIUK, DSc (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0009–0000–3523–4956

e-mail: gnatjuk-m@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TARAS SHEVCHENKO'S "THE DIARY" AS AN ARTIST'S CREATIVE LABORATORY: TEXTOLGY DISCOURSE

The article examines Taras Shevchenko's Diary as a creative laboratory of the writer from the perspective of modern textual studies. Attention is focused on the genre, thematic and linguistic originality of the text, its experimental nature. The author's creative motivations for writing this text, various states of his soul in the process of comprehending new life realities on the way to the long-awaited freedom, and psychological aspects of creativity are emphasized. Through the prism of the diary text, the peculiarities of Taras Shevchenko's communication with his friends, the exchange of creative plans, artistic texts are revealed, and the moral and ethical principles of creativity are emphasized. The writer's own characterization of this "colorful" and "memorable" book, his initial attempts to keep a diary, and his thoughts on writing as a craft and as creativity are outlined.

The factors of the artist's personal textology, the specifics of his creative work, the peculiarities of the origin and realization of artistic ideas, censorship, publication, and receptive aspects of the history of the text, creative writing techniques and methods, manifestations of the author's creative will, and ontological aspects of creative thinking processes are studied. The author shows Taras Shevchenko's attitude to the publication of his works, their historical fate, the peculiarities of manuscript documents, as well as the involvement of other persons in the creative process, the inclusion of works by other authors in the diary text, which often sound like a kind of accompaniment to various diary plots and

impressions that reveal a wide range of the writer's personal experiences and his socio-political beliefs and views.

Keywords: *textology, artistic conception, creative author's will, artistic thinking.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.